

H. TÓTH IMRE

Karcagújszállási-Carceus Márton élete és művei

Karcagújszállási vagy latinosított nevén Carceus Márton a Nagykunság első általunk ismert orvostudósa és alkalmi költője volt. Ez a tény a vele való foglalkozást a helytörténeti kutatásokhoz utalja. Mégis – amint alább kifejtjük – van Carceus Márton tevékenységének olyan aspektusa, amely indokolttá teszi azt, hogy ennek a 17. században élt nagykunsági eredetű orvosdoktornak a munkásságával a helytörténeti vonatkozásokon túlmenően is foglalkozzunk.

Carceus Márton életéről és tevékenységéről keveset tudunk. Tudományos munkásságáról pedig alig valamit. Ennek oka az, hogy reá vonatkozó forrásaink igen szegényesek. Csak a Debreceni, ill. Sárospataki Kollégium subscriptus diákjainak névjegyzékében található bejegyzések nyújtanak életéről rövid információt. A hiányzó adatokat művei korántsem teljes, ill. megbízható felsorolásával egészítették ki a kutatók.

A Carceus Mártonról szóló meglehetősen szerény információkat a következő művekből meríthetjük (a már említett kollégiumi névjegyzékeken kívül):

Horányi Elek: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum, quam excitat A. Horányi*. I. Bécs–Pozsony, 1755. 384–385.

Weszprémi István: *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae Biographia*. I. 26. Új kiadása: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. I. Fordította Kóvári Aladár. Bp. 1960. 16.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. II. Bp. 1983. 10.

Szabó Károly: *Hellebrant Árpád. Régi magyar könyvtár III*. Bp. 1986. 2429., 2483., 2484., 2523., 2524., 2566., 2593. számok alatt.

Györfly István: *Nagykunsági krónika*. 3. kiadás. Karcag, 1984. 93.

Réti Endre: *Nagy magyar orvosok*. 2. kiadás. Bp. 1953. 65.

[H. Tóth Imre] Tóth László: *Egy régi orvos Karcagról*. = *Jászkunság* 1982. 4. 38–40.

A Carceusra vonatkozó felsorolt művekből elsősorban Györfly István utalása volt az, amely a figyelmet újra erre az ismeretlen nagykunsági orvosdoktorra irányította. Nyugodtan mondhatjuk azonban, hogy sem Carceus Márton életútját, sem tudományos munkásságát nem ismerjük kellőképpen.

Az alábbiakban részben a rendelkezésre álló források, részben Carceus Márton néhány művének elemzése alapján felvázoljuk pályafutását és kísérletet teszünk tudományos munkássága jellemzésére és értékelésére is.

Karcagújszállási Márton büszkén vallotta magát Cumano-Hungarus-nak, azaz kun-magyaroknak. Ezért helyénvaló, ha életrajza felvázolásánál szűkebb hazája, a Nagykunság 16–17. századi viszonyaiból indulunk ki.

A kunokat a tatárjárás után 1246-ban IV. Béla telepítette le Magyarországon.¹ Befogadásuknak két feltétele volt, amelyek szorosan összefüggtek egymással: a letelepedés és a kereszténység felvétele.² Mindkét követelmény teljesítése hosszú időt vett igénybe: keresztény hitre térítésük csak a 16. század közepén történt meg, és meglehetősen külsőleges volt. Nagyjából erre az időpontra tehető állandó megtelepedésük időpontja is.³ Kun László két kiváltságlevelében megerősítette, hogy a kunoknak a nemesekkel egyenlő kiváltságaik vannak.⁴ A mai Nagykunság területét az Olas nemzetség tagjai szállták meg és népesítették be. E nemzetség szállásterülete alakult át a 14. században Kobászszékké, amely a Nagykunság székhelye volt egészen a település 1683. évi végpusztulásáig. Szerepét Karcagújszállás vette át, amelynek lakói csak 1506 táján⁵ költöztek a város mai helyére. Az új helyen templomot is emeltek, ami a település központja lett. A régi Nagykunság lakóinak élete lényegesen különbözött a Nagykunság 19. sz. végi életétől. A táj legjobb ismerője, Györffy István rajzolta meg leghitelesebben a régi Kunság lakóinak életét. Az egykori Nagykunság területén járhatatlan rétségek és futóhomok-tenger terült el. A természeti viszonyok nem kedveztek a földművelésnek. A táj lakói közel 600 évig a vízből éltek, belenöve a vízi életbe. Az egykori Nagykunszág természeti viszonyait így jellemzi a kiváló tudós: „Más volt az időjárás. Gyakori volt az eső. A harmat délig sem száradt fel. A vizek szabályozatlanok voltak. A Tisza, Hortobágy, Mirhó, Berettyó, Kőrös árvizei évről évre pontosan, néha többször, olykor egyszerre beköszöntöttek, és a lakott helyeket elvágták egymástól, úgy, hogy hajón kellett közlekedni”.⁶ Ilyen körülmények között éltek életüket Karcagújszállása kunjai is. Egyhangú életükbe a 16. század hozott változást.

Az első nagy fordulat a kunok reformációja volt. Említettük, hogy megkeresztelkedésük a pápa többszöri sürgetésére, csak a 15. század közepén történt meg. Megtérésük azonban nem volt őszinte: a Nagykunság népe lélekben nem lett katolikussá.⁷ Hiedelemviláguk sokat megőrzött az ősi pogány hit emlékeiből. Amikor a Tiszántúlon a protestantizmus terjedni kezdett, a Nagykunság népe teljesen és egyértelműen elfogadta a hitújítást.

Túri Szabó Lukács, Túri Sánta Jakab, Ozorai Imre, Sztárai Mihály, Szegedi Kiss István és Méliusz Juhász Péter terjesztette el ezen a vidéken az új hit eszméit. A Tiszántúlon 1552 táján győzött a protestantizmus. Erre utal az a tény is, hogy 1554 körül a nagykunszági egyházakból már külön püspökséget is szerveztek. A karcagiak temploma is átment a református egyház kezébe. A templom a tizenöt éves háború viharait is kiállotta. Sőt, 1633-ban a templomhoz tornyot építettek, majd 1636-ban harangot öntöttek számára. 1605-től ismert a karcagi lelkész pecsétje, 1635-től isme-

1 BELLON Tibor: *A Nagykunság*. Bp. 1979. 12.

2 BELLON Tibor: *i. m.* 20.

3 BELLON Tibor: *i. m.* 20–21.

4 BELLON Tibor: *i. m.* 19.

5 GYÖRFFY György: *A Nagykunság és Karcag a középkorban*. In: *Karcagi Várostörténeti Tanulmányok*. Szerk.: BELLON Tibor. Karcag, 1974. 8–9.

6 GYÖRFFY István: *Nagykunszági krónika*. Karcag, 1984. 28.

7 BELLON Tibor: *i. m.* 36.

retes az itt működő lelkészek neve.⁸ Mindez a reformáció sikeres meghonosodásáról tanúskodik. A hitújításnak a Nagykunság szellemi életére volt nagy befolyása. A protestantizmus megszervezésével párhuzamosan megjelentek az iskolák is, amelyekben az ifjúságot az ismeretekre, vagy esetenként az ennél magasabb tudományokra is tanították.⁹

A 16. század másik nagy változása a törökök megjelenésével, illetve a török elleni harcokkal kapcsolatos. Szolnok elfoglalása (1552) után a nagykunok a szolnoki bég uralma alá kerültek.¹⁰ A török hódítás korában a Nagykunság és Karcag is többször elpusztult: a települést lerombolták, a lakosokat fogságba hajtották. Az életben maradt nagykunok a vizek övezte rétségbe menekültek. Ekkor ismerték meg a Nagykunság lakói a „futást”, amelyben a 16–17. század során oly sokszor volt részük, és amelynek kegyetlenségei mély nyomot hagytak a kunok emlékezetében.

Karcagújszállása egy 1567-es összeírás adatai szerint a Nagykunság legnépesebb települése volt. A tizenötéves háborúban azonban elpusztult; 1610-ben Karcag benépesítéséről intézkedtek. 1630 táján viszonylagos nyugalom és fellendülés következett be a karcagiak életében, amint erre a templom kibővítéséből és a harangöntésből következtethetünk. A nagykunok élete ebben a korban az állandó veszélyeztetettség tudatában zajlott, amihez a bizonytalanság érzése is járult. A hódoltság következménye a Nagykunságban a folyamatos elnéptelenedés és a termelés visszaszorulása volt. A nagykunok mégis szívósan ragaszkodtak őseik településéhez és újra megtelepedtek elpusztított falvaikban. Nemcsak megtelepedtek, de ha a körülmények engedték, fel is lendítették „futástól” fenyegetett településeik életét.

Ilyen volt a Nagykunság élete Karcagújszállási Márton születése idején, aki a két „futás” közötti fellendülő Karcagon született. Szüleiéről semmit sem tudunk.

Karcagújszállási Márton születési éve nem ismert. Horányi Elek, forrásokra való hivatkozás nélkül az 1666. évet jelöli meg születési évül, ami nyilvánvaló tévedés, hiszen Karcagújszállási Márton 1660-ban már a Debreceni Kollégium subscriptus diákja volt. A helyes adat meghatározását elősegíti a leideni egyetem anyakönyvének bejegyzése. Eszerint Karcagújszállási Márton 1669. március 29-én lett a híres egyetem teológus és medikus hallgatója. Ekkor 26 éves volt. Valószínű tehát, hogy az 1643-as évet kell megadnunk születési évül.

Karcagújszállási Márton – ahogyan ő szülőfaluja után magát nevezte – 1660-ban iratkozott be a Debreceni Kollégiumba. Nevét az akadémia tagozat hallgatóinak névsora őrizte meg. Aláírásával kifejezte, hogy az „iskolai polgárság” törvényeit magára nézve kötelezőnek tartja és azokat megtartja. Valószínű, hogy Karcagújszállási Márton szülővárosában szerezte meg azokat az ismereteket, amelyek alapján tanulmányait a Debreceni Kollégium akadémiai tagozatán folytathatta.

Szorgalmával a tehetséges kisdíák kitűnt tanulótársai közül. Ezért folytathatta magasabb fokú tanulmányait a Debreceni Kollégiumban. A 17. században a török-

⁸ Soós Adorján: *A karcagi református reálgimnázium története*. In: *A Karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője*, 1929–30. Közzátészi: Dr. GAÁL László. Karcag, 1930. 51. – SZÉKELY József: *A Karcagi Ev. ref. gymnasium története*. A Karcagi Ev. Ref. Gymnasium Értesítője az 1895–96-ik tanévről. Közzátészi: SIMON Géza. Karcag, 1896. 5–6.

⁹ SZÁSZ Béla: *A karcagi kunok református vallásra való áttérése*. = Múzeumi Kurír. 1985. 45.

¹⁰ BELLON Tibor: *i. m.* 25.

től, tatártól zaklatott, feldúlt, „nagy futásokban” menekülő kunságiak számára a szegénysorsból való megszabadulás, „felemelkedés” szinte egyetlen lehetőségét a tanítói vagy papi pálya nyújtotta. Szülei is erre a pályára szánták gyermeküket.

Karcagújszállási Márton 1660-ban, Martonfalvi György és Debreceni János rektorsága idején iratkozott be a Debreceni Kollégiumba. A Kollégium fellendülésének kezdete éppen Martonfalvi György rektorságával és tevékenységével kapcsolatos: ekkor lett a debreceni „skóla” Debreceni Kollégiummá. A fellendülésnek két külső tényezője is volt. A pápai református kollégium az ottani földesúr rekatolizálása miatt nem folytathatta tovább működését. Ez megnövelte a megmaradt protestáns tanintézetek vonzerejét. A másik körülmény tulajdonképpen egy tragikus esemény volt: miután a törökök elfoglalták Váradot, az iskola növendékei Martonfalvi György vezetésével Debrecenbe jöttek. A város befogadta a jövevényeket¹¹, otthont adott nekik. A váradi iskola volt professzora a Kollégium életének átszervezője és egész hátralevő életében rektora lett. A korábbi évek zavaros eseményei után Martonfalvi teremtett rendet az iskola életében. A kollégiumi élet fellendülését mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy míg akadémiai tagozatára korábban évenként 20–25 hallgató iratkozott be, Martonfalvi rektorsága alatt évenként száznál több akadémiai hallgatóról tudunk. Martonfalvi fellendítette a kollégiumi oktatást. A száraz, skolasztikus szellem helyett az újkori bölcseletből indult ki. Apáczai Csere Jánossal és Tolnai Dali Jánossal együtt őt tekinthetjük a hazai puritanizmus legmarkánsabb egyéniségének.¹² Amesius nyomán két exegetikai tankönyvet írt latinul, amelyek magyar fordítását a tanuló ifjúság *Tanító és Czafolo Theologia* címen a saját költségén adta ki. Bod Péter így méltatta a tudós professzor elméleti és gyakorlati teológiai kézikönyvét:¹³

Sokkal több ethicát és morális teológiát lehet ezekből tanulni, mint mások sokak homlokkötős, megcizfázott írásaikból.

A Debreceni Kollégium életének sajátos formája volt a „cétus” (coetus), amely az akadémikus diákok és gimnáziumi tanulók életét szabályozta, anyagi ügyeiket intézte.¹⁴ A cétusnak saját pénztára volt, amelyből a diákok (studiosi) élelmezését és külföldi tanulmányújtját (peregrináció) fedezte.¹⁵ Valójában a „cétus” sajátos diákköztársaság volt, saját választott tisztviselői karral. A kollégium diákjainak nagy része szegénydiák volt, aki a „cétustól” kapott támogatásért különböző szolgáltatásokat végzett. Valószínűleg Karcagújszállási Márton is szegénydiákként tanult az iskolában. Aligha feltételezhető, hogy szegényes körülmények között élő szülei fedezhették volna tanulása költségeit.

A kollégiumi élet meglehetősen zord és egyhangú volt: a munka hajnali három órákor kezdődött; reggel hatkor már megindultak a foglalkozások mind a gimnázium-

¹¹ NAGY Sándor: *A Debreceni Kollégium mint egységes intézmény az egyetem kiválásáig*. Debrecen, 1940. 38–39.

¹² TARNÓC Márton: *Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában*. 1978. 64–65.

¹³ BOD Péter: *Magyar Athenas*. Bp. 1982. 364.

¹⁴ NAGY Sándor: *i. m.* 27., 87.

¹⁵ NAGY Sándor: *i. m.* 96.

umi, mind az akadémiai tagozaton. Kevés szünettel folyt az oktatás a professzorok, illetve a gimnáziumi tagozaton a praepceptorok vezetése alatt. Az ebédlővé alakított tantermekben elköltött ebéd után 2 és 6 óra között folytatódott a tanítás. Este kilenckor ért véget a „cétus” élete.

Az akadémiai tagozaton a professzorok előadásai alkották az alapvető oktatási formát. A pénteki napokon rendezett collocatiók (tanulmányi körök) és a különféle disputációk (viták) egészítették ki és mélyítették el a diákok ismereteit és szolgáltak a felsőbb tanulmányokra való feljutás eszközéül.

Karcagújszállási Márton is a kollégiumi diákok szokásos életét élte. A „cétusban” neki is megvoltak a maga kötelességei, tisztségei. A *Series studiosorum* bejegyzése szerint explorator (kémlelő diák) volt. Az 1657-es törvény szerint az explorator feladata és kötelessége volt, hogy naponta kétszer (délelőtt 9 és délután 4 órakor) ki-menjen a városba és felkutassa, kikémlélje, hol van lakodalom, keresztelő, disznótor vagy egyéb lakoma. Értesüléséről beszámolt a „cétus” tisztviseelőinek, akik engedélyezték, hogy az énekes gyerekeket a lakomára elvezesse és ott adományokat gyűjt-sön. Az explorator feladatát két hónapig viselte, majd átadta másik diáktársának.¹⁶

Karcagújszállási Márton debreceni éveinek áttekintésével kapcsolatban kérdés-ként merülhet fel, hogy milyen ismereteket szerzett itt tanulmányai során. A válasz-hoz figyelembe kell venni, hogy akkor a kollégium még nem közművelődési intéz-mény volt. A református egyház számára a lelkészképzés volt az alapvető cél, és az egész oktatási rendszer annak volt alárendelve. Alapvető tárgyként azokat a diszci-plínákat tanították, amelyekre egy jövőbeli teológusnak szüksége lesz. Az alap a latin nyelv tanulása volt; ebből következett, hogy a tanulók alapos ismereteket kap-tak a római irodalomról. Képzésüket a görög és a héber nyelv oktatásával szélesít-tették ki. A felső tagozaton a dogmatika és írásmagyarázat tartozott a főbb tárgyak közé. Mártonfalvi, aki a magyar puritanizmus jeles képviselője volt, ebben a szel-lemben írta műveit és oktatta diákjait. Utrechti tanulmányai során megismerkedett Descartes filozófiájával, és ennek elemei helyet kaptak előadásaiban is.¹⁷

Valószínű, hogy Descartes közvetett hatására fordul a debreceni akadémiai ta-gozatos diákok figyelme a természettudományok felé. Ennek a megnövekedett ér-deklődésnek a bizonyítéka, hogy Szilágyi Tönkö Márton, aki együtt iratkozott be a kollégium felső tagozatára Karcagújszállási Mártonnal, már professzorként a kol-légiumban kísérletekkel szemléltetett fizikai előadásokat tartott és ilyen tárgyú mű-veket hagyott hátra.

Karcagújszállási Márton a Debreceni Kollégiumban szorgalmasan tanult egé-szen az 1664. évi tanév nyári szemeszterének végéig; 1664 téli szemeszterét már a Sárospataki Kollégiumban kezdi el. Itt tanul és itt fejezi be akadémiai tanulmányait.

Nem világos számunkra, hogy miért ment át a virágzó Debreceni Kollégiumból a távoli Sárospatakra. Érdekes, hogy hozzá hasonlóan ott folytatta tanulmányait Tatai Kovács György is, aki diáktársa lesz később a Leideni Egyetemen is. Tatai György atyja patrónusként támogatta a karcagi diákot. Nincs kizárva, hogy a sze-génysorsú diák az anyagiakban nála jóval tehetősebb helyzetben levő nemes Tatai

¹⁶ NAGY Sándor: *i. m.* 100.

¹⁷ NAGY Sándor: *i. m.* 43.

Kovács György szolgadiákja volt Debrecenben. Amikor Tatai Kovács Sárospatakra ment, követte őt. Van még egy feltételezés, ami megmagyarázhatja az iskolaváltoztatást. Karcagújszállási Márton tanulmányai folytatásához nem rendelkezett megfelelő anyagi fedezettel. Ezért patrónusokat keresett. Hasonló kísérletre Debrecenben is sor került, hiszen Báthori István debreceni pap, Szalontai György kereskedő támogatják őt hollandiai tanulmányútján.

Ha Debrecenben a Kollégium élete fellendülőben volt, Sárospatak „skólája”, amelynek olyan vezetője volt, mint a híres cseh-morva pedagógus, Jan Amos Comenius, válságos időket élt át, amikor a karcagi peregrinus nevét beírta a subscriptusok könyvébe.

Bárhory Zsófia, II. Rákóczi György özvegye 1660-ban rekatolizált, majd megvonta az iskolától az addig annak nyújtott támogatást. Ehhez másféle kellemetlenségek is társultak, amelyek megnehezítették mind a diákok életét, mind az iskola munkáját. Sárospatakon metelepedtek a jezsuiták, akik erőszakos vitát kezdeményeztek az iskola professzoraival. Jellemző eset volt, amikor az iskola professzorát, a tanítványai között az iskola kapujában álló Pósházi Jánost hívták ki eredménytelen vitatkozásra, így vonva őt el iskolai munkájától.¹⁸ A jezsuiták nemcsak eszmei harcot folytattak a professzorokkal, hanem az erőszaktól sem riadtak vissza: így 1664 májusában az iskola két professzorát még a kollégium tulajdonát képező házból is kilakoltatták. 1664-ben bizottság érkezett a városba, hogy az iskola jövedelmének ügyében tárgyaljon. Az anyagi támogatás elmaradása növelte a hallgatók nyomorúságát. Különösen azok a diákok érezték a helyzet romlását, akik nem papi pályára készültek. Az ilyen diákok szolgadiáknak szegődtek el tehetősebb iskolatársaikhoz.

Sárospatakon Karcagújszállási Márton nemcsak az akadémiai tagozat hallgatója volt, hanem a gimnáziumi tagozatban tanított is: az orátorok osztályának prokurátora (köztanítója) lett. A kollégiumban bevett szokás volt, hogy az akadémiai tagozat hallgatói tanítottak a gimnáziumi csoportokban. A prokurátorság (másutt praeceptorőség) megbecsült állás volt, mert bizonyos jövedelemhez juttatta az akadémiai tagozat külföldre készülő diákjait. A prokurátorok a legkiválóbb hallgatókból kerültek ki. Munkájukért fizetést is kaptak: így pl. a debreceni kollégiumban a retorikai osztály tanítója munkájáért 30 forintot kapott.¹⁹

Sikeres tanítói és nevelői munkásságának eredményeit a prokurátornak nyilvános vizsgálaton kellett bemutatnia. Hivatalukat legalább egy fél évig kellett gyakorolniuk. Munkájukat reggel, ill. délelőtt 6–7, 9–10, délután 2–3, ill. 4–5 óra között végezték. A közbeeső időben az akadémiai tagozat professzorai foglalkoztak velük. A prokurátoroktól, ill. praeceptoroktól az iskolai előírások megkívánták, hogy a kijelölt klasszikus írókat megismertessék hallgatóikkal, és a tananyagot velük jól gyakoroltassák.²⁰ Ebben a tekintetben Karcagújszállási Márton nemcsak az antik írók olvastatásával foglalkozott, hanem a versírásban is gyakoroltatta tanítványait. Az, hogy reá bízták a legfelső gimnáziumi tagozat oktatását, közvetett bizonyíté-

¹⁸ GULYÁS József: *A Sárospataki Ref. Főiskola rövid története*. Sárospatak, 1931. 21.

¹⁹ NAGY Sándor: *i. m.* 52.

²⁰ NAGY Sándor: *i. m.* 52.

ka annak, hogy feljebbvalói és az iskola közössége (a coetus) mind magaviseletével, mind tudásával meg volt elégedve.

Karcagújszállási Márton nemcsak tanított, hanem tanult is. A pataki „skóla” professzorainak előadásait hallgatta. Akkortájt, mikor Sárospatakon tanult, az iskolában két jeles professzor dolgozott. Buzinkai Mihály volt pataki diák és senior a bibliai nyelvek professzora lett.²¹ Ennek ellenére, amint ezt a Sárospatakon kiadott latin tankönyvei mutatják,²² nem a nyelvészet, hanem a retorika, dialektika és logika kitűnő művelője volt.

Kiemelkedő tudós volt Pósházi János, a filozófia professzora is. Pósházi ellentmondásos személy: a skolasztika ellen van, de bírálja Descartes-t. Elutasítja a puritanizmus eszméit. Bár a cartesianus filozófiát nem ismeri el, *Philosophia naturalis* c. fizika tankönyvében – ha kritikával is – átveszi a cartesianus fizikát is. Az emberi megismerés három forrását hangsúlyozza: a tapasztalatot, a gondolkodást és a kijelentést. Az utóbbinak azonban a természettudományokban nem biztosít döntő jelentőséget. Ő volt „az első magyar természetfilozófus, aki már rálépett a modern természettudományokhoz vezető útra”.²³ Mind Buzinkairól, mind Pósháziról jó véleménnyel voltak a kortársak és az utókor. Buzinkairól Bod Péter feljegyzi, hogy

szép híre elterjedvén vitetett a pataki kollégiumba professzornak, holott nagy haszonnal tanított. . .

Pósháziról ezt olvashatjuk *Magyar Athenasában*:²⁴

szorgalmasan tanított a filozófiában Aristotelest, az teológiában követte Voetiust. A Kártézius és Kokcégius tanítványait nem kedvelte.

Mindkét professzor nagy hűséggel viseltetett az iskolához és később vállalta a száműzetés keserveit.

Az oratorok tanítójaként Carceus Márton bizonyára szorosabb ismeretségbe került Buzinkai professzorral. Kétségtelen az is, hogy a fizika kérdései iránt komolyan érdeklődő Pósházi hozzásegítette az oratorok tanítóját ahhoz, hogy természettudományi érdeklődése még jobban elmélyüljön.

Karcagújszállási Márton nemcsak tanított és tanult, hanem pártfogókat is gyűjtött tervezett külföldi peregrinációjához. Feltehetően ekkor került kapcsolatba Kökényesdi György tábornokkal, Kasza Mihály tiszttartóval és a pataki iskola egykori diákjával, a Habsburg-ellenes nézeteiről ismert Szuhay Mátyással, valamint Csehi András zempléni ülnökkel, Tarczali Péterrel, Várallyai Lőrincsel és Kaposi Pál szatmári pappal, akik pártfogóivá lettek, és akik később külföldi tanulmányútján segíteni fogják. Patrónusai között volt még iskolatársa atyja, Tatai Kovács György táblabíró is. Karcagújszállási Márton szerette volna tanulmányait külföldi egyetemeken folytatni és befejezni. Azonban egy ilyen tanulmányút igen költséges és veszélyes vállalkozásszámba ment: csak keveseknek jutott az a megtiszteltetés, hogy külföldi akadémiákon tanulhattak. Sárospatakon az 1615 és 1671 között subscribált 1541

²¹ MAKKAI László: *A kollégium története 1654-től 1703-ig* In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Bp. 1981. 81.

²² MAKKAI László: *i. m.* 81.

²³ MAKKAI László: *i. m.* 82.

²⁴ BOD Péter: *i. m.* 293., 403.

hallgatóból mindössze 46, azaz a hallgatók 2,98%-a tudta tanulmányait külföldön folytatni, ugyanakkor a diákok halálozási aránya 7,26% (112 személy).²⁵

Igaz, a „cétus” és az egyház általában támogatta a külföldi tanulmányutakra, akadémikákra induló magyar peregrinusokat, azonban ennek a támogatásnak megvoltak a feltételei; az iskola, ill. „cétus” akkor segíti az útnak indulót, ha az iskola professzora lesz, az egyház pedig akkor, ha a jelölt ígéretet tesz arra, hogy lelkipásztor-ként fog működni. Ellenkező esetben a peregrinus köteles volt a kapott támogatás háromnegyed részét visszafizetni. A nehéz anyagi helyzetben levő pataki iskolának aligha állott módjában külföldi akadémikákra peregrinusokat küldeni. Ezért kellett Karcagújszállási Mártonnak Patakon is patrónusokat keresnie. De lehetséges egy másik feltételezés is: a természettudományok iránt érdeklődő ifjú nem akart pap lenni, hanem orvosi tanulmányokat kívánt folytatni. Ezért az egyház nem támogatta tanulmányaiban anyagilag. Világi patrónusokat kellett tehát keresnie, akik tervbe vett orvosi tanulmányaiban anyagilag segíteni fogják.

Karcagújszállási Márton sárospataki tartózkodása sikeresen végződött: tovább tanulhatott, befejezhetette tanulmányait, tanítóskodásával szerény jövedelemre is szert tett, és végül sikerült olyan patrónusokat találnia, akik hajlandók voltak őt külföldi peregrinációjában segíteni.

Karcagújszállási Márton kortársaihoz hasonlóan Hollandiába kívánt menni, mert a magyarországi református diákok a 17. század elejétől fogva egyre gyakrabban és növekvő számban látogatták a jól felszerelt németalföldi egyetemeket. Németalföld a gazdasági és társadalmi fejlődés jóval magasabb szintjén állott, mint a három részre szakadt Magyarország. Hollandia hősie harcokban kivívta szabadságát, fejlett, erős és gazdag állam volt ekkor, amely útnak volt ahhoz, hogy tengeri nagyhatalommá váljék. Érthető, ha a karcagi diák útja Hollandiába, a 17. század „tőkés mintanemzetének” államába vezetett. A németalföldi egyetemek híresek voltak haladó szellemű professzoraikról, a magas szintű tudományos munkáról. A gazdag holland polgárság felismerte az akadémikák fontosságát a feudalizmus elleni harcban, ezért szívesen áldozott felsőfokú intézmények fenntartására. Sőt, amennyiben a polgárság érdekei ezt megkívánták, a németalföldi akadémikák lehetővé vált egy bizonyos fokú „szabad vizsgálódás” és „elfogulatlan kutatás” is, amennyiben ez a feudalizmus tudománya és idológiája ellen irányult. Különösen fontos vonása volt a németalföldi egyetemi életnek, hogy nagy gondot fordítottak az akadémikák a természettudományos képzésre. Ideológiai vonatkozásban pedig olyan módon alakították a filozófiai és teológiai gondolkodást, hogy az megfelelő ideológiai eszköz legyen a polgárság érdekeinek védelmére. Így vált a holland élet és műveltség a magyar ifjúság számára eszményre keltős értelemben is: oda kívántak menni tanulmányaikat folytatni és az ott tanultakat hazájukban is felhasználni. Tegyük hozzá, hogy a magyar diákok is szívesen látott vendégek voltak a holland akadémikák és általában élvezték házigazdáik bizalmát és szeretetét. Sőt, — amint látni fogjuk Carceus Márton esetében — a hollandok szimpátiája a Magyarországról jött ifjak iránt abban is megnyilvánult, hogy patrónusként anyagilag is támogatták a szűkösen élő magyar vándordiákokat.

²⁵ MÉSZÁROS István: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Bp. 1981. 314.

Hollandiába indult hát Karcagújszállási Márton is. Utazása részleteiről semmit sem tudunk. Valószínűleg nem egyedül ment, hanem más peregrinus diáktársaival együtt vágott neki a nagy útnak. Útiránya sem ismeretes: mehetett Lengyelországon keresztül Danckáig (Gdansk) gyalog vagy szekéren, onnan pedig hajóval utazott tovább. De lehetséges más útvonal is: a szárazföldi, amelyen korábban Bethlen Miklós indult el tanulmányújtára.

1667. július 22-én iratkozott be Karcagújszállási Márton a groningeni egyetemre teológus és medikus hallgatónak. Látjuk, hogy tudományos érdeklődését nem köti le teljesen a teológiai és filozófiai stúdium, hanem új tudományterület, a medicina felé fordul, bár tanulmányai középpontjában még egy ideig kétségtelenül a teológiai-filozófiai stúdiumok állnak.

A korabeli főiskolai, akadémiai tanulmányutak folytatásának sajátos módja volt, hogy a diákok tudományos vitára (disputációkra) álltak ki, és így bizonyították jártasságukat egy-egy tudományterületen. A vita tárgyát az elnöklő professzor jelölte ki. Esetenként még a vita értekezését is ő írta. A vitázó respondens megírta a kijelölt témáról az értekezést, ill. megtanulta, ha professzora írta azt. Volt egy kijelölt támadó (opponens) is, akinek az ellenérveivel kapcsolatban a respondensnek meg kellett védenie álláspontját. A vitának általában két fajtája lehetett: *circularis vita*, amelynek különösebb célja nincs, csupán a respondens jártasságának és vitaképességének bebizonyítása és *promotionalis disputáció*, amelynek célja valamely tudományos fokozat elnyerése. Az egyes egyetemeken a hét egy-egy meghatározott napját tűzték ki a viták lefolytatására, amelyek az akadémiai élet érdekes színfoltját is jelentették, hiszen a sikeres vitát meg is lehetett ünnepelni. A disputáció anyagát a respondens kiadta és patrónusának ajánlotta, mintegy bebizonyítva, hogy a kapott támogatást jól használja.

Karcagújszállási Márton Groningenben először 1668. május 23-án állt ki vitára. A vita elnöke az egyetem matematika és logika professzora, Johannes Bertlingius volt. A disputáció címe: *Babel sive Concordia discors, circa possibilem dimensionum penetrationem et unius corporis multipraesentiam*. A disputáció, amely a skolasztikus és jezsuita álláspont ellen irányul, meglehetősen elvont tárgyú. A respondens célja, hogy feleletet keressen két fizikai kérdésre, amely nyugtalanítja az „igaz teológiát” is.

1. Vajon isteni sugallatból előfordulhat-e, hogy két test egyszerre és ugyanazon helyen létezzon, avagy isteni sugallatból lehetséges a két test egymásba való áthatolhatósága?

2. Egy és ugyanazon számú test több megfelelő helyen létezhet-e egy időben? A látszólag semleges tárgyú kérdések megválaszolásával a szerző a katolikus dogmák (így pl. az ostya és víz átlényegülése) ellentmondásos voltát bizonyítja, miközben – a bevezető mondatokban – az ósatyák véleményével szemben „a mindennapi tapasztalatra” hivatkozik. (Sajnos Karcagújszállási Márton disszertációjának fennmaradt példánya csonka, így további ismertetésétől el kell tekinteni). A disszertációt két hazai patrónusának, Kökényesdi György generálisnak, a „haza oszlopának” az ortodox hit fegyveres védőjének és az iskolák szorgalmas patrónusának ajánlotta a respondens. A másik patrónusa pedig Báthori Mihály debreceni papp volt. A respondens öntudatosan vallja magát kun-magyarnek, amit nem mellőz el feltüntetni későbbi kiadványain sem.

Karcagújszállási Márton a sikeres teológia disputáció után nem sokáig maradt Groningenben. A leideni egyetem anyakönyve szerint 1669. március 29-én, tehát 26 évesen már a híres egyetem teológus és medikus hallgatója. Nem tudjuk, mi vezette Leidenbe. Két körülmény azonban feltétlenül befolyásolta választásában. Az első az, hogy ott tanított a kor két jeles tudósa: J. Cocceius hebraista, illetve Franciscus Sylvius de le Boë, a gyakorlati orvostudomány messze földön híres professzora. Mindkét professzor a hallgatók seregét vonzotta magához. A másik tény, ami figyelembe veendő elhatározásánál, az, hogy Leidenben tanult medicinát Tatai Kovács György egykori iskolatársa és patrónusának fia is.

De térjünk vissza egy pillanatra a leideni egyetem anyakönyvéhez! A bejegyzés szerint március 29-én a 26 éves Martinus Karcagújszállási kun-magyar az egyetem teológus és medikus hallgatója. Az anyakönyvben ezután a többi esetben a hallgató leideni lakóhelyének pontos megjelölése következik. Karcagújszállási Mártonnál ez az adat hiányzik. J. P. Hinrichs, a leideni egyetem professzora, hívta fel figyelmünket arra, hogy a bejegyzés hiánya azt jelenti, hogy a beiratkozáskor a kun-magyar diáknak Leidenben nem volt állandó lakóhelye. Ez azzal magyarázható, hogy anyagi lehetőségei nem voltak olyan szilárdak, hogy tartós lakóhelyet tudjon bérelni magának.

Az 1575-ben alapított leideni egyetem ekkor élte fénykorát. Karcagújszállási Márton nem beszél leideni tartózkodásáról. Ezért az egykorú viszonyok rekonstruálásához Bethlen Miklós *Önéletrészt* fordulunk. Bethlen 1663 júliusában járt a híres egyetemi városban, de ottani életének leírása hozzásegít ahhoz, hogy képet kapjunk az egyetemi életről. Ezt olvashatjuk az egyetemről:²⁶

... voltunk ekkor cives academiae mindenféle deák circiter kétezernegyszáz, professzor huszonkettő, kik között teológiában híres Hejdanus, és még inkább Coccejus, filozófiában Raey, litteraturában, philológiában Gronovius, Hornius etc.

A fiatal Bethlen is említi, hogy a professzorok közös előadásokat és privát kollégiumokat tartottak. Az egyetemi képzés sajátos formájáról a disputációról ezt írja:²⁷

Disputatíot úgy, mint respondens, soha sem bocsátottam ki, aetasöm, rendem, erszényem, és elhiszem, tudományom nem is bocsátott reá, noha valami hitványkára én is rá tudtam volna vergődni. . .

Bethlen szavaiból kiderül, hogy a disputáció kibocsátása nem volt magától értendő dolog. Több feltétele volt, amelyek közül egyik — az erszény — sok peregrinus diáknak okozott gondot.

Carceus Márton lelkesen és meghatározott terv szerint tanult Leidenben. Már 1669 májusában respondensként vitára áll ki. A vitairat címe: *Disputatio Theologia*. A vita Máté evangéliuma 5. részének 6. és 7. versére épül. A disputáció elnöke az ismert biblia-nyelvész, Johannes Cocceius volt. (Sajnos Karcagújszállásinak e disszertációjáról bővebbet nem tudunk mondani, mert egyetlen fennmaradt példányát nem sikerült megismernünk.) A disputációt magyarországi patrónusainak ajánlja, akik között először találkozunk Lövei Sámuel, Csehi András, Tarczali Péter, Várallyai Lőrinc és Kaposi Pál nevével. Még ugyanezen év június 19-én a karcagi di-

²⁶ BETHLEN Miklós: *Élete leírása magától*. 1980. 579.

²⁷ BETHLEN Miklós: *i. m.* 580.

ák újra teológiai vitára áll ki, amelynek elnöke Johannes Valckernier professzor. A nyomtatásban is megjelent vitáirat címe: *Disputatio Theologica Opposita. Assertioni Jesuitarum Parisiensium*. Tárnya a pápa csalhatatlanságáról szóló tanítás cáfolata. A már ismerteken kívül patrónusokként vannak megnevezve Szabó György debreceni kereskedő és Nánási István lelkész. (A disputáció egyetlen – kolligátumban – fennmaradt példánya elkallódott a sárospataki Református Gyűjteményből).

Több teológiai vitáiratot vagy promotionalis értekezést Karcagújszállási Márton már nem adott ki. Valószínűleg ezzel ez irányú tanulmányait befejezettnek tekintette, és ezután az orvosi stúdiumokra koncentrálja erejét és tehetségét. Ez lesz az a terület, ahol a kun-magyar diák bizonyos sikert és elismerést vív ki magának, sőt hozzájárul a kor egy jelentős orvostudományi irányzatának népszerűsítéséhez is. A továbbiakban éppen ezért részletesen foglalkozunk mind orvosi tanulmányaival, mind orvostudományi munkásságával.

A 17. század közepének orvostudománya két nagy irányzatra oszlott: a jatrofizikusokra és a jatrokémikusokra. Mindkét irányzat a tudomány vívmányaira építette az orvoslás elméletét és gyakorlatát. A jatrofizikusok a fizika által felfedezett jelenségeket tartották az orvostudomány alapjának. Ezzel szemben a jatrokémikusok kémiai folyamatokkal magyarázták az életjelenségeket és kémiai eszközökkel gyógyítottak. A jatrofizikus irányzat megteremtőjének Santorio Santoriót szokták tekinteni. Kiválóbb képviselői közé tartozott Lorenzo Bellini, Giorgio Baglivi és Giovanni A. Borelli, aki kitűnő matematikus is volt.²⁸

A jatrokémia követői szerint az élet csupán kémiai folyamatok összességének tekinthető. Ennek megfelelően az emberi testet úgy fogták fel, mint egy sajátos kémcsövet.²⁹ A kémiai folyamatok mechanikus felfogásából kiindulva az orvos munkáját a sörfőzőéhez hasonlították, akinek csak az a feladata, hogy ügyeljen az erjedési folyamatokra.³⁰ A jatrokémikus iskola Theophrastus B. Paracelsus és Johann B. van Helmont tevékenységére megy vissza.³¹ Gyakorlati jellege miatt elterjedtebb volt, hiszen azzal kecsegtetett, hogy eredményeit közvetlenül a gyógyításban, a betegágyánál is fel lehet használni. Leidenben tanított a kor leghíresebb jatrokémikus orvosa, Franciscus Sylvius de le Boë, a gyakorlati orvostan nagynevű professzora. Ő a leideni egyetemet az orvosi kutatások olyan központjává tette, mint korábban Padova volt.³² Az ún. holland orvosi iskola szinte minden 17. századi jelentős alakja kapcsolatban állt ezzel a kitűnő tudóssal. Sylvius de le Boë elméleti és gyakorlati munkásságának középpontjában a Johann B. van Helmont által felfedezett fermentáció volt, bár kimutatta, hogy az erjedés csak az életfolyamatok egyike. Azt tanította, hogy a fermentáció folyamán savanyú és lúgos termékek keletkeznek, amelyek az egészséges szervezetben egyensúlyban, összhangban vannak. A beteg szervezetében ez az

²⁸ BENEDEK István: *Hippokratésztől Darwinig*. 1986. 101–103. – uő: *Az értelem dicsérete*. Bp. 1987. 183.

²⁹ DIEPGEN, Paul: *Geschichte der Medizin*. I. Berlin, 1949. 199.

³⁰ LEFF, S. – LEFF, Vera: *A varázslástól a modern orvostudományig*. Ford.: SZÉKELY Andorné. Bp. 1957. 140.

³¹ SZÉKELY Sándor: *Az orvostudomány története*. Bp. 1961. 116–117. – BENEDEK István: *A tudás útja*. Bp. 1972. 168.

³² BENEDEK István: *Az értelem dicsérete*. i. m. 179.

összhang megbomlott: vagy a savas, vagy a lúgos elemek kerülnek felül. A terápia ebből az elméletből kiindulva igen egyszerű volt: a „*contraria contrariis*” elve alapján túlzott savasság esetén alkáliákat javasolt, túlzott lúgosság ellen pedig savakat.

A francia hugenotta családból eredő Sylvius de le Boë német és holland egyetemen tanult, Baselban promoveált. Orvosi műveltsége is kitűnő volt. Megismerkedett William Harvey vérkeringésről szóló tanával és nemcsak elfogadta azt, de fiatal orvosként éppen a leideni egyetemen kísérletekkel is bizonyította Harvey elméletének helyességét.³³ Sylvius de le Boë kiváló agyanatómus is volt, akinek nevéhez fűződik az anatómiából ismert Fossa Sylvii terminus is.³⁴ Ő fedezte fel tuberculosis baktériumai által a tüdőben létrehozott gümöket is.³⁵

De Sylvius de le Boë nemcsak az elméleti orvostudomány nagy alakjának számított, hanem ismert terapeuta is volt. A leideni Szt. Cecília kórházban bevezette a betegágnál történő klinikai oktatást is. Kitűnő előadó volt, akihez tódultak a diákok. A leideni egyetem másik ismert professzora Christian Drelincurtius, az anatómia professzora volt. Irányítása alatt az orvostudományban a már a Sylvius de le Boë által is kezdeményezett kísérletek jutottak nagy szerephez. Élő kutyákon végzett, állatkínzásnak számító kísérleteivel tette ismertté nevét.³⁶ Mindkét tudós cartesianus szellemben dolgozott, és ez megszabta a tudományos kutatások légkörét is. Kiváló tanítványok folytatták munkájukat és biztosították az egyetem hírnevét. Johann R. Glauber, Regner Graaf, Jan Swammerdam tartozik a legismertebb Leidenben tanult holland orvosok közé. A kiváló orvosi testület jól ellátott intézetekben dolgozott. Az első medikusok még 1578-ban iratkoztak be az egyetemre. Az egyetem anatómusai közül igen híres volt Petrus Paw. 1593-ban vezetése alatt felépült az új boncterem (*theatrum anatomicum*).

Éppen Karcagújszállási Márton leideni tanulmányainak idejére esik a kémia tanszék létesítése: 1669 augusztusában már meg is nyílt a vegytani laboratórium.³⁷ A vegytan professzora a mérsékelten jatrokémikus Glauber volt tanítványa, Carel de Maëts lett. Az orvostudományt jól gondozott botanikus kert segítette elő. Minden feltétellel megvolt a leideni egyetemen ahhoz, hogy az ott tanuló kun-magyar diák a legjobb képzést kapja. Ha modern terminológiával értelmezzük a leideni egyetemi kutatásokat az orvostudomány területén, azt mondhatjuk, hogy Karcagújszállási Márton jelen volt az orvosi kémia, a klinikai orvostudomány és a kísérleti orvostudomány megszületésénél. A lehetőségek adva voltak, csak meg kellett őket ragadni. És Karcagújszállási Márton nem szalasztotta el a kínálkozó alkalmakat.

Első orvosi disputációjára, nyilvános orvosi vizsgájára 1670 márciusában került sor. Az értekezés címe: *Disputatio Chymico-medica de Acido praecipue Mikrocosmi*. A disputáció elnöke Franciscus Sylvius de le Boë. A vitairatot – a szokásostól eltérően – nem az elnöklő professzor írta, hanem a *respondens*, akinek latinosí-

³³ *Leiden University in the Seventeenth Century. An Exchange of Learning*. Edited by SCHEURLEER, Th. H. Leiden, 1975. 334.

³⁴ DIEPGEN, Paul: *i. m.* 297.

³⁵ PÓLYA Jenő: *Az orvostudomány regénye*. Bp. 325.

³⁶ *Leiden University*. . . *i. m.* 14.

³⁷ *Leiden University*. . . *i. m.* 336.

tott neve így olvasható a címloldalon: Mart[inus] Carceus de Karczagh-uiszallasa Cumano-Ungarus.

Az értekezés jellegzetesen jatrokémikus alkotás. A szerző célja, hogy bebizonyítsa a sav (acidum) jelenlétét a mikrokozmoszban, azaz az ember szervezetében. Fejtegetéseinek lényegét így foglalhatjuk össze: a jatrokémikusok által alapvető kémiai folyamatnak tartott fermentációban jelen van a savasság is. Sav nélkül nincs fermentáció – fermentáció nélkül nincs élet; tehát ahol élet van, ott savasság (acidum) is jelen van, vagy nyíltan, vagy rejtetten (az ún. sókban).

Van két olyan szempont, amit a respondens vizsgálódásai során következetesen érvényesít:

1. Fejtegetését összekapcsolja a korabeli hollandiai orvostudomány eredményeivel. Így hivatkozik a Rudolf Glauber által felfedezett Glauber-sóra és Regner de Graaf vizsgálataira a petefészek „gömböcskéiről”. Ha tudjuk, hogy Graaf 1672-ben jelentette meg alapvető művét, amelyben idevonatkozó kutatásait publikálta, akkor meglepő, hogy Graaf felfedezése már 1670-ben ismert volt Leidenben.

2. Carceus Márton, a hazájától messze szakadt kun-magyar, ha erre mód kínálkozott, szívesen hozott magyarországi példákat is. Így a kevésbé savas „savanyucska” (acidiuculum) boroknál felsorolja a rajnai, moseli borokat és megemlíti a debreceni kertek magyar borát, amelyet szeptember közepénél nem korábban préselnek. A konyhasóról értekezve megtudjuk, hogy a mesterséges, belgák által használt sónál jobb (nobilis) az a só, amely az erdélyi és máramarosi bányákat tölti meg.

Ami a disputáció külső megformálását illeti, itt is megtalálható a patrónusok felsorolása. Azonban az eddigi patrónusok nevei közül már egyedül Szuhay Mátyásét olvashatjuk a borítón. Ellenben három holland név is szerepel tanulmányai „moderátorai” között: Franciscus de le Boë, „a belga Hippocrates”, Carolus Dreilincurtius királyi orvos és Christianus Melder, a matematika professzora. Ez a patrónusokra való utalás arra enged következtetni, hogy Carceus Márton orvosi tanulmányaiban már nem minden hazai pártfogója támogatta, csupán Szuhay Mátyás. További orvosi tanulmányaiban holland professzorok, patrónusok segítették a messziről jött kun-magyar diákokot.

Egész más oldaláról mutatkozik be Carceus Márton barátja és iskolatársa, Tatai Kovács György orvosi értekezéséhez írt verseiben. Láttuk, hogy Tatai Kovács György Debrecenben és Sárospatakon iskolatársa volt Karcagújszállási Mártonnak. Majd ő is hollandiai tanulmányútra ment. 1669-ben az utrechti egyetemen találjuk, ahol disputációra áll ki. 1670-ben már Leidenben van, és itt írja meg *Hercules vere cognitus, certus Exul: id est Epilepsiae Vera Dignotio ac eiusdem Certa Cura* című promotionalis értekezését. A szerzőt ábrázoló címlapon olvashatók Carceus Márton üdvözlő sorai:

Veste sub Hunniaca vultus despictus amicus

Nobilis ut genii, nobilis ingenii.

A kor szokása volt, hogy a disszertáns barátai, tisztelői az értekezéshez üdvözlő verseket írtak. Az idézett distichonon kívül Karcagújszállási Márton további három distichonban írt verssel is köszönti az új orvosdokort. A mitológiai képekben és utalásokban bővelkedő versekben a szerző barátja szorgalmát, erőfeszítéseit énekl meg,

aki művével legyőzi a szörnyű betegséget és gyógyulást hoz a betegeknek. Ezzel a tettevel pedig nemcsak humánus kötelességét teljesíti, de hazájának dicsőségére is tesz:

Nam tibi pellendi morbos vis contigit ingens
 Ut Praxis felix clamat, et ipsa probabat.
 Attamen eximio discendi duceris aestu,
 Ut Ratio Praxi juncta sit, illud agis.
 Vive diu, vegetam vitam servare serena
 Fronte valens multís. Et Patriae esto decus

A vers tanúsága szerint a hollandiai magyar diákok egyik vágya az is volt, hogy munkájukkal, tanulmányaikkal a három részre szakadt szenvedő haza dicsőségét szolgálják.

1671-ből a szakirodalom számon tart még egy *Dissertatio inauguralis medica De Haemoptisi* címen ismert értekezést, amelyre Horányi Elek utal, de amelyről Weszprémi hallgat. A leideni egyetemi könyvtár egyik részlegének munkatársa, Dr. J. D. Cramer többszöri kérésünkre azt közölte, hogy az egyetem könyvtárában ilyen mű nincs, és Carceus neve alatt ilyen című disszertáció nem is szerepel. Jelenlegi tudásunk és információink szerint Carceusnak nem volt inaguralis disszertációja, mert orvosi beiktató értekezése 1672-ben jelent meg *Fluxas Haepatici* cím alatt. Nem lehetséges, hogy valaki kétszer írjon ugyanazon tárgyból inaguralis disszertációt.

Karcagújszállási Carceus Márton fő műve 1671-ben jelent meg. Ekkor adta ki a híres Franciscus Sylvius de le Boë gyakorlati orvostani kézikönyvét a *Praxeos Medicae Idea Novát* 3 könyvben. A szerző ebben a művében a gyakorlati orvostudomány jatrokémikus szempontokon alapuló vezérfonalát tette közkinccsé. Művét a gyakorló orvosok kézikönyvéül szánta. A mű használatát megkönnyítendő, Karcagújszállási Carceus Márton elkészítette a fejezetek, az eszközök és szavak „legalkalmasabb” jegyzékét.

Carceus Márton műve tulajdonképpen 4 részből áll. Az *Index rerum locupletissimus* c. részt az *Index materiae medicae seu medicamentorum* c. jegyzék követi, majd az *Index formularum seu praescriptionum* c. formulagyűjtemény következik. A mutatókat végezetül az *Index rerum et verborum* c., szakkifejezéseket tartalmazó jegyzék zárja. Carceus Márton nem rövid szójegyzéket készített tisztelt professzora főművéhez, hanem olyan jegyzékeket állított össze, amelyek alapján az érdeklődő a gyakorlatban tudta felhasználni Sylvius de le Boë könyvét. Carceus *Indexe* több, mint egyszerű mechanikus szómutató vagy tartalomjegyzék. Ezt a korabeli szakemberek is észrevették, mert a *Praxeos Medicae Idea Nova* 12 kiadásában szerepelnek a kun-magyar diák által összeállított mutatók. Az általa összeállított *Indexek* alapján az érdeklődő olvasó pontos képet kap az orvostudomány, elsősorban a jatrokémikus orvosi irányzat helyzetéről. Nem felsorolás ez a munka, hanem a jatrokémikus tanítások és a jatrokémikusok által használt medikamentumok jól átgondolt összegzése.

Az a korábbi megállapításunk, hogy a Karcagújszállási Márton által összeállított *Indexek* csak a jatrokémikus tanok rövid összefoglalásának tekinthetők, forrásaink tüzetesebb tanulmányozása után módosításra szorul. Kétségtelen, az *Indexek* tükrözik a jatrokémikus orvosi felfogást, de ezen túlmenően, Sylvius de le Boë művére támaszkodva, tükrözik az általános orvostudomány helyzetét és vívmányait is. He-

sonló betegségtől és részletesen foglalkozik a terápiájával. Magától értetődő, hogy a betegség tárgyalásakor Sylvius de le Boë könyvéből indul ki, de támaszkodik mások megfigyelésére is. Így megemlíti, hogy erről a tárgyról Carolus Drelincurtius, az anatómia professzora 1671. október 20., 22., 23. napján nyilvános előadást tartott, amelyen a jelölt is jelen volt, majd előadja, hogy a professor magánelőadásain 1672 márciusában szintén érintette ezt a témát. Carceus értekezésében különböző recepteket is ad. Így például Apponyi Péter tanácsos leírásából is közöl egy meglehetősen bonyolult és különös összetételű orvosságot. Az értekezésben többször hivatkozik Drelincurtius megállapításaira, amelyeket az anatómiailag is bizonyított. Végül egy igen rövid és szellemes mondatban foglalja össze az orvos kötelességét, nehogy magát és az orvosi tudományt gúnynak tegye ki:

Medicus, qui Practicus audit, Chirurgo, Pharmacopeo, Coquo, Obstetrici et Nutrici imperare debet, unde in Conversatione cum his, prudentum esse oportet, ne ludibrio se et Artem exponat.

Karcagújszállási Márton inauguralis értekezése is tartalmaz a szerzőjére vonatkozó adatokat. Megtudjuk, hogy 1671 októberében Carolus Drelincurtius nyilvános egyetemi előadásait hallgatta, 1672-ben pedig magánórákra járt hozzá.

Carceus Márton nemcsak a leideni egyetem professzorainak nyilvános előadásait látogatta, de a lakásukon tartott collegium privatissimumok résztvevője is volt, ami bizonyos fokú anyagi megterhelést is jelentett számára.

Szavai alapján az is kikövetkeztethető, hogy a disszertáció témáját Carolus Drelincurtius sugallta. Az értekezés elkészítésére pedig 1672 márciusa és júniusa között került sor, beleszámítva az értekezés benyújtásához szükséges „átfutási időt”.

Karcagújszállási-Carceus Márton életéről az értekezés megvédése után szinte semmi biztosat nem tudunk. A legfontosabb az, hogy tanulmányai befejeztével a „világ vándora” sorsát és bizonytalanságát választva, nem tért haza Magyarországra, hogy külföldön szerzett hasznos ismereteit kamatoztassa. Valószínű, hogy ebben az elhatározásában a magyarországi események is befolyásolták. A szomorú eseményeknek a híre – ha lassan is – eljutott a külföldi akadémiák protestáns magyar diákjaihoz is.

A sárospataki „skólát” 1671. október 20-án Báthori Zsófia ágyúk felvonultatásával elfoglalta.³⁹ Pósházi és Buzinkai professzorok vezetésével a nagyobb diákok – a nyomdát és könyveket magukkal vive – elindultak a reménytelen vándorlások útján Kenézlő felé.⁴⁰ Ugyanabban az évben elvették a kassai templomot. A Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése után megindult a protestáns értelmiség üldözése, hiszen protestáns és rebellis szinonimák lettek a Bécshez húzó katolikus klérus szemében.⁴¹ De talán fizikai értelemben sem volt hová hazatérnie Karcagújszállási Mártonnak, mert a Wesselényi-féle összeesküvést (1669) követően Karcag lakossága Debrecenbe menekült. A veszélyek nem kímélték a kun-magyar orvosdoktor egykori patrónusait se. Bujdosó sors várt leghűségesebb pártfogójára, Szuhay Mátyásra is.

³⁹ GULYÁS József: *i. m.* 22.

⁴⁰ GULYÁS József: *i. m.* 22–23.

⁴¹ BUCSAY Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon (1521–1945)*. Bp. 1985. 114.

Karcagújszállási Márton külföldön maradásának egyik oka feltétlenül a megnehezült hazai állapotokban keresendő. De nincs kizárva az sem, hogy gyenge egészségi állapota akadályozta meg hazatérésében. Csak annyit tudunk róla, hogy nem sokkal a doktori fokozat elnyerése után fiatalon Leidenben meghalt. A diákjai sorát éberem figyelő Debreceni Kollégium *Series studiosorum*ában egy ismeretlen kéz Karcagújszállási rövid életútjának felvázolása után csak annyit írt be: „ibidem mortuus”.⁴²

Karcagújszállási Márton orvosi gyakorlatot Magyarországon nem tudott kifejteni. Ezért a hazai orvostörténet őt közvetlenül aligha tarthatja számon; azonban az általános orvostudomány, különösképpen pedig a jatrokémikusok felfedezéseinek népszerűsítésével közvetve befolyásolta a magyar orvoslást is.

Ha Karcagújszállási-Carceus Márton munkásságát összefoglalni és értékelni akarjuk, a következőket mondhatjuk róla:

1. Karcagújszállási Márton azoknak a kartéziánus filozófián és fizikán felnőtt magyarországi értelmiségieknek korai képviselője, akik komoly érdeklődést mutattak a megújhódott természettudományok iránt.
2. Leidenben Sylvius de la Boë irányítása alatt nemcsak a jatrokémikus irányzat követője lett, de jelen volt az orvoscémia, a kísérletes orvostudomány és a klinikai orvoslás kialakulásának kezdeteinél is.
3. Jatrokémikusként kortársai közül nem önálló kutatásaival tűnt ki (erre korai halála miatt alkalma nem is volt), hanem a legismertebb jatrokémikus orvosi kézikönyv, Franciscus Sylvius de le Boë *Praxeos Medicae Idea Nova* című igen népszerű és sok kiadást megért művéhez készített *Index rerum et materiae* című munkájával. *Inde*xével jelentős mértékben hozzájárult mind a jatrokémikus irányzat népszerűsítéséhez, mind az ebben az irányban dolgozó orvosok gyógyító munkájának segítéséhez. Ugyanakkor népszerűsítette az általános orvostudomány jatrokémikusok által is elfogadott nagy eredményeit is (pl. William Harvey elméletét a vérkeringésről, vagy Regner Graaf felfedezését).

A Nagykunság nehéz viszonyai közül kitört Cumano-Hungarus lehetőségeitől és képességeitől függően így járult hozzá a 17. századi egyetemes orvostudomány fejlődéséhez.

⁴² *Iskolatörténeti adattár. 2. Szerk. THURY Etele. Pápa, 1908. 130.*

H. TÓTH, IMRE

La vie et les ouvrages de Márton Karcagújszállási-Carceus

D'après l'auteur, l'activité de Márton Karcagújszállási (de son nom latinisé: Carceus), docteur et poète vivant dans la plaine hongroise (Nagykunság) au XVIIe siècle, a une importance spéciale outre ses rapports d'histoire locale aussi. Bien que la littérature spéciale s'en soit déjà occupée, sa vie et son activité ne sont pas encore suffisamment connues. À la base des sources disponibles et à la base de l'analyse des ouvrages de Márton Carceus, l'étude esquisse sa carrière et fait une tentative de caractériser et d'apprécier son activité scientifique. En résumant l'importance de Carceus, l'auteur constate que ce médecin de Nagykunság était un représentant précoce des intellectuels du pays imbus de l'esprit de la philosophie cartésienne, qui devint à Leyden, sous l'influence de Sylvius de la Boë, adhérent de la tendance de iatrochimie et qui était présent à l'origine de la chimie médicale, de la médecine expérimentale et de la médication de clinique; avec son ouvrage intitulée *Index rerum et materiae*, il a popularisé la tendance iatrochimique et les grands résultats de la science médicale.